

Zusammenfassung

Im früheren Haderslev Østeramt finden sich entlang der Küste des kleinen Belts die drei Binnenseen Hejlsminde, Bankel See und Slivsø. Die Neugierigkeit des Autors über den Namen "die Schleuse" bei Hejlsminde führte zu der vorliegenden Studie über die Namensentstehung und -bedeutung. Archivalien zeigen, dass die drei Binnenseen, die ursprünglich offene Fjorde waren, in der letzten Hälfte des 16. Jahrhunderts eingedämmt und gesperrt wurden. Man hatte die Absicht, Fischgewässer zu schaffen. Wann genau diese Arbeiten ausgeführt wurden, und wer sie in Auftrag gab, ist unklar. Sie werden dem König Frederik II zugeschrieben, der den Lehn Haderslevhus 1580 nach Herzog Hans übernahm. Der Hof des Königs, der auf Hansborg weilte, brauchte Süßwasserfisch, eine geschätzte und begehrte Speise. Die Fischerei wurde von der Verwaltung in Haderslev beaufsichtigt, und diese kümmerte sich auch um den weiteren Verkauf. Unter Christian IV wurde die Fischerei und die technischen Anlagen um 1600 vom Amtmann Gert Rantzau optimiert und erneuert. Ca. 1644 verlor Hansborg seine Bedeutung als Aufenthaltsort des Königs, und die Fischerei wurde jetzt eine Einkommensquelle des Amtes und des Königs. Nach den schwedischen Kriegen wurden die Fischrechte verpachtet, so übernahm Amtmann Graf Conrad Rewentlow in den Jahren 1674-1708 diese Pacht. 1706 wurden die Schleusen und Dämme durch eine Sturmflut schwer beschädigt, und die Fischerei war nicht länger rentabel. Die Kosten zur Instandsetzung und Wartung waren umfassend, und vermutlich nur deshalb durchführbar, weil die örtlichen Bauern diese Arbeiten unter Frondienst durchführen mussten.

Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn

– et eksempel på interessen for den sønderjyske sag i Danmark 1889-1920.

AF LISBETH AAGAARD LYKKE

Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn blev stiftet i 1889 for at støtte sønderjyderne, der efter 1864 var underlagt preussisk herredømme. Gennem undersøgelser af foreningens forhandlingsprotokoller og regnskaber samt nedslag i lokale aviser afdækkes, hvem initiativtagerne til foreningen var, og hvordan foreningen konkret arbejdede med at fremme interessen for den sønderjyske sag lokalt samt bidrog til sønderjydernes fortsatte tilknytning til Danmark. Undersøgelsen giver dermed et indblik i det sønderjyske støttee arbejde i Kongeriget efter 1864 i forhold til initieringen og fastholdelsen af interessen for den sønderjyske sag i Danmark frem til afstemningerne og Genforeningen i 1920.

Indledning

Med det danske nederlag til Preussen og Østrig i den anden slesvigske krig i 1864 blev monarkiet reduceret med to femtedele af dets areal, samtidig med at befolkningen blev reduceret med en tredjedel. Tilbage stod en amputeret nationalstat, hvis grænse i store træk fulgte Kongeåen.¹ Befolkningen syd for den nye grænsedragning, hvor mange følte sig som danske, oplevede en skærpet preussisk politik, der fremmede udvandringen fra især Nordslesvig, det vil sige den del af Sønderjylland, som ved Genforeningen i 1920 tilfaldt Danmark. Historisk set har det geografiske område Sønderjylland været større, end det blev i 1920, nemlig omfattende hele hertugdømmet Slesvig, der afgrænsedes af Ejderen i syd og Kongeåen i nord.² I artiklen anvendes derfor betegnelsen sønderjyder om den befolkningsgruppe, der var født i hertugdømmet Slesvig eller i anden henseende var tilknyttet hertugdømmet og følte sig som danske. Udvandringen gik for de flestes vedkommende til Kongeriget Danmark, hvor sympatien for sønderjyderne var stor.³

I Fredericia mærkede man også konsekvenserne af den tiltagende preussiske germaniseringspolitik, idet flere sønderjyder forlod hjemegnen for at slå sig ned i købstaden.⁴ I Fredericia fandt de et nyt fællesskab

sammen med andre sønderjyder. Fællesskabet blev fra 1889 dyrket i den nystiftede Sønderjydske Forening for Fredericia og Omegn, der som led i en større græsrodsbevægelse med dannelsen af sønderjyske foreninger landet over havde til formål at indsamle penge og holde interessen for den sønderjyske sag levende nord for Kongeåen.⁵ I Fredericia gik flere lokale personer, der var født i hertugdømmet Slesvig og samtidig var kendte og betydelige samfundsborgere, foran som ildsjæle, der holdt sagen varm i Kongeriget, og som brændte for at hjælpe den dansksindede befolkning syd for Kongeåen. Gennem undersøgelser af Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegns forhandlingsprotokoller fra 1889-1920 samt nedslag i lokale aviser afdækkes foreningens aktiviteter og virke i Fredericia for at belyse interessen for den sønderjyske sag i Danmark efter 1864. Kildematerialet suppleres med regnskabsprotokoller fra 1912-1920, idet de tidligere regnskabsprotokoller desværre ikke findes længere, ligesom de eksisterende medlemslister er udaterede og derfor ikke giver et samlet overblik over foreningens medlemstal 1889-1920. Kildematerialets mangler opvejes ved gengivelser af årsregnskaber i forhandlingsprotokollerne, mens medlemstal er mere løst gengivet.

Foreningens lokale virkelighed sættes ind i en samfundsmæssig og kulturhistorisk kontekst ved at perspektivere til dr.phil. Troels Finks tobindsværk *Båndene bandt. Forbindelsen over Kongeåen 1864-1914* fra 1999, der er hovedværket om de sønderjyske foreninger i Danmark før 1914 og omhandler kontakterne henover grænsen 1864-1914. Perspektiveringerne suppleres med ph.d. Axel Johnsen's jubilæumsbog om Grænseforeningens historie 1920-2020 *Grænsen, Folket og Staten* fra 2019, der beskriver optakten til dannelsen af Grænseforeningen i årene 1888-1920, hvor en større græsrodsbevægelse med dannelsen af sønderjyske foreninger landet over startede. For en lokal pendant til udviklingen i Fredericia perspektiveres til Thorkild Hammings artikel "Kolding og sønderjyderne" i *Koldingbogen* i 1988 med en sammenlignelig udvikling i Kolding i forhold til Fredericia omkring dannelsen og udviklingen af den sønderjyske forening. For en overordnet forståelse af de danske og slesvig-holstenske nationale bevægelser og forhold i det 19. og 20. århundrede anvendes dr.phil. Hans Schultz Hansens studier omkring Sønderjylland og Slesvig-Holstens historie i det 19. og 20. århundrede i værket *Sønderjyllands Historie efter 1815* fra 2009.

Sympati med sønderjyderne

Bekymringen for det danske sprogs fremtid syd for grænsen affødte flere initiativer hos den dansksindede befolkning som afbødning på den skærpede germaniseringspolitik. I 1880 stiftedes Foreningen til det danske Sprogs bevarelse i Nordslesvig, også kaldet Sprogforeningen, der havde til formål at udbygge arbejdet med lokale bogsamlinger af dansk litteratur. I 1888 organiseredes danskheden politisk i Vælgerforeningen for Nordslesvig, mens Den nordslesvigske Skoleforening fra 1892 ydede bistand til unges ophold på efterskoler, højskoler og landbrugsskoler i Danmark.⁶ De mange initiativer blev støttet fra nationalt engagerede danskere nord for Kongeåen, hvor både Højre- og Venstretilhængere engagerede sig i støtten til den dansksindede befolkning syd for grænsen.⁷ En støtte, der allerede i 1865 tog form ved stiftelsen af Foreningen Dannebrog, der som det første af flere initiativer engagerede især det nationalliberale borgerskab i Kongeriget i den sønderjyske sag.⁸ Andre initiativer i hovedstaden var venstreorienterede studenter dannelsen af Studentersamfundets Sønderjyske Samfund i 1887, mens højreorienterede studenter året efter fulgte trop med deres egen støtteforening To Løver. I København stiftedes ligeledes i 1884 Sønderjysk Samfund og i 1887 Sønderjysk Centralforening. Det blev startskuddet til oprettelserne af en række sønderjyske foreninger landet over.⁹

Ifølge Thorkild Hammings artikel om Sønderjysk Samfund for Kolding og Omegn i *Koldingbogen* i 1988 blev der den 25. november 1888 afholdt et fællesmøde i Fredericia med deltagelse af de daværende sønderjyske foreninger fra hele landet. Afsættet for mødet var at samle de mange foreninger i De Samvirkende Sønderjyske Foreninger.¹⁰ Dette fællesmøde synes at have haft en afgørende indflydelse på stiftelsen af foreningen i Fredericia blot et halvt år senere den 30. maj 1889,¹¹ idet navngivningen af foreningen i Fredericia faldt sammen med navngivningen af foreninger, der havde deltaget i fællesmødet. Fællesmødet fik ifølge Thorkild Hamming nemlig det resultat, at det daværende Sønderjyske Samfund i Kolding, stiftet i 1877, skiftede navn til Sønderjydsk Forening af 1888.¹² Den nystartede forening i Fredericia i 1889 fik ligeledes navnet Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn, og inspirationen stammer sandsynligvis fra fællesmødet. Foreningen i Fredericia indgik endvidere i den landsdækkende sammenslutning De Samvirkende Sønderjyske Foreninger.¹³

Allerede inden Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn blev stiftet i 1889, mødte sønderjyderne stor sympati i Fredericia. Dette ses for eksempel ved en af de mange fællesrejser for sønderjyder til Kongeriget i 1884, som blev arrangeret af forkæmpere for den sønderjyske sag for at opretholde forbindelsen over Kongeåen. I forbindelse med fællesrejserne blev digteren Holger Drachmanns begreb "De Sønderjyske Piger" fra digtet "De vog dem; vi grov dem en Grav i vor Have" gjort håndgribeligt ved at samle flere hundrede sønderjyske piger til fællesrejserne.¹⁴ På grund af Fredericias centrale beliggenhed i Kongeriget og placeringen på de trafikale knudepunkter for jernbane- og skibstrafikken samledes flere hundrede sønderjyske piger i Fredericia i slutningen af juni 1884. Herfra gik turen videre med skib til København, hvor pigerne deltog i festlige markeringer for at synliggøre den sønderjyske sag i hovedstaden. I Fredericia fik pigerne en overvældende velkomst i den festsmykkede by med optog, taler og sammenkomster for at fejre pigernes mission:

Næppe nogensinde tidligere har Fredericia by givet fremmede, der ønskede at gæste den, en modtagelse som den, der i lørdags blev de sønderjyske piger til del. Men det må jo også siges, at den næppe før er bleven gæstet af et så stort antal, og at det tilmed ikke var "fremmede" i dette ords egentlige betydning. Det var søstre og enkelte brødre dermede fra, hvor der kun tør tales i smug om det, hjertet er fuldt af, hvor alt, hvad der på nogen måde kan tjene til at vedligeholde og styrke det håb, af hvilket befolkningen suger kraft og næring, bliver systematisk undertrykt, hvor det kære, gamle fædreland af overmodige herskere hånes og agtes ringe, hvor det elskede Dannebrog har måttet vige pladsen for den sorte ørn, og hvor det, der i en væsentlig grad bidrager til at sammenholde, hvad en vilkårlig grænse har adskilt, det dejlige modersmål er så at sige bandlyst i skolerne som i det offentlige liv.¹⁵

Sympatien for sønderjyderne blev ligeledes forsøgt opretholdt gennem nyheder i de lokale aviser om forholdene for sønderjyderne under det preussiske herredømme. For eksempel bragte *Fredericia Avis* i maj 1889 nyheden om arrestationerne af de to redaktører Jens Jessen og Jørgen Vrang fra *Flensborg Avis*. Redaktørerne var anklaget for at have fornærmeth embedsmænd arbejdende for det preussiske herredømme, og sympatien med redaktørerne var tydelig.¹⁶ Det samme ses ved nyheden om lukningen af privat dansk skoleundervisning hos en gårdmand i Hoptrup i Nordslesvig i november 1888. I *Fredericia Dagblad* gengives

lukningen med forargelse, da "denne lille private skole [...] hidtil i en række af flere år [har] uhindret bestået, og man skulle heller ikke antage, skriver *Modersmaalet* [dansk avis udgivet fra 1882 i Haderslev], at nogen ville formene dens fremtidige virksomhed, da frk. Sørensen er kendt som en meget dygtig lærerinde".¹⁷ Lukningen af den danske skoleundervisning i Hoptrup var led i den skærpede germaniseringspolitik, der for alvor tog fart med den preussiske regerings vedtagelse af skolesprogsinstruksen i 1878, der udbredte tyskundervisningen til de mindste klasser og indførte tysk som undervisningssprog i flere fag for de større børn, så skolesproget herefter var tysk i omtrent halvdelen af undervisningstimerne. Fortyskningen af skolen fortsatte i årene fremefter med vedtagelsen af endnu en instruks i 1888 med virkning fra 1889 om indførelsen af tysk som det eneste undervisningssprog bortset fra religionsundervisningen.¹⁸ Eksemplet fra Hoptrup var blot et af flere eksempler på lukninger af danske privatskoler i hertugdømmet Slesvig eller privat undervisning via vandrelærere på gårdene.

Der er ingen tvivl om, at nyhederne i aviserne i Fredericia har skullet oplyse om forholdene syd for grænsen, men også afføde harme blandt fredericianerne og dermed vække deres sympati for sønderjyderne under preussisk herredømme. Der har altså allerede før stiftelsen af Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn den 30. maj 1889 været interesse for den sønderjyske sag lokalt og dermed grobund for stiftelsen af foreningen.

Sønderjyder i Fredericia

Ifølge Troels Fink og Axel Johnsen udgik initiativet til stiftelsen af de første sønderjyske foreninger som græsrodsbevægelser fra udvandrede sønderjyder, og formålet var at samle ligesindede.¹⁹ Dette ses også i Fredericia, hvor alle 38 stiftende medlemmer af Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn var indfødte sønderjyder.²⁰ Foreningens første vedtægter eksisterer ikke længere, men i jubilæumstaler gengives foreningens krav til medlemsoptagelse således, at "for at kunne blive medlem af foreningen skulle man enten være født i Sønderjylland eller i en årrække have været bosiddende der".²¹ De indfødte sønderjyder, der var bosat i Fredericia, søgte altså også fællesskabet med ligesindede, efter de var rejst fra fødeegnen.

Efter nederlaget i 1864 rejste mange sønderjyder, der ikke kunne af finde sig med at leve under preussisk herredømme, til Kongeriget. Især

unge mænd med dansk sindelag rejste til Danmark for at undgå den preussiske værnepligt. Det samme gjorde dansksindede præster og lærere, der nægtede at aflægge troskabsed til den preussiske konge og derfor blev afskediget.²² Udvandringen til Kongeriget satte også sine spor i Fredericia, hvor andelen af befolkningen i købstaden, der var født i hertugdømmet Slesvig, var på i alt 437 personer eller cirka fire procent i 1890.²³ Befolkningsandelen, der var født i hertugdømmet Slesvig og ifølge folketællingen bosat i Fredericia i 1890, er dog markant ændret fra folketællingernes optegnelser i 1860 i forhold til fødested og erhvervsforhold. Hvor folketællingen i 1860 indeholder en stor andel af sydslesvigske personer, sandsynligvis på grund af en større udveksling af militært personel mellem fæstningsbyerne Fredericia og Rendsborg i Slesvig-Holsten²⁴, angives fødestedet i 1890 for det samlede antal personer født i hertugdømmet Slesvig til primært at være fra det daværende Haderslev Amt (152 personer), der lå tættest på den daværende grænsedragning. Af de resterende personer med fødested angivet i hertugdømmet Slesvig kom sammenlagt 118 personer fra de daværende Tønder, Aabenraa og Sønderborg Amter, mens 116 personer var født i Sydslesvig. Optegnelserne skal imidlertid tages med et forbehold, særligt da optegnelserne angiver 51 personer som født i Slesvig uden nærmere specifikation. Nærmere specifikation vanskeliggøres ved, at personerne muligvis selv har oplyst betegnelsen, hvorfor det ikke skyldes en eventuel fejltolkning ved transskribering. Forbehold til trods afdækker folketællingerne i henholdsvis 1860 og 1890 en ændring i forhold til fødested for den befolkningsgruppe, der var født i hertugdømmet Slesvig og udvandret til Fredericia. I 1860 kom hovedparten af denne befolkningsgruppe fra Sydslesvig, mens hovedparten i 1890 kom fra det overvejende dansksindede Nordslesvig.

Derudover er det interessant at afdække beskæftigelsesmønsteret hos de optegnede i henholdsvis folketællingerne fra 1860 og 1890. Hvor folketællingen fra 1860 primært angiver beskæftigelse i militæret hos befolkningsandelen født i hertugdømmet Slesvig, er det nogle andre og mere varierede beskæftigelsestyper for befolkningsgruppen i 1890, nemlig arbejdsmænd, håndværkere og ansatte ved jernbanen, mens enkelte opføres som selvstændige virksomhedsejere eller embedsmænd som for eksempel lærere.²⁵ Beskæftigelsesmønsteret hos de første 38 medlemmer af foreningen kendes ikke på grund af manglende medlemslister, men afspejles sandsynligvis i ovenstående. Derimod kendes de første bestyrelsesmedlemmers erhvervsforhold. Det drejede sig om

en hotelejer, en stabssergent, to skoleinspektører og en kordegn/lærer samt to købmænd. De ledende bestyrelsesmedlemmer var altså qua deres beskæftigelse kendte og betydelige samfundsborgere i Fredericia.²⁶

Lærerstanden som drivkraft

Blandt de ledende bestyrelsesmedlemmer i Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn sås en overvægt af repræsentanter for lærerstanden, idet formands-, næstformands- og sekretærposterne blev beklædt med repræsentanter for lærerstanden fra foreningens stiftelse i 1889 og indtil 1913.²⁷ Lærerne var sandsynligvis stærkt repræsenteret på ledelsesposterne på grund af deres organisatoriske evner qua deres uddannelse og arbejdsliv. Derudover var lærerne som indfødte sønderjyder direkte berørt erhvervmæssigt og truet på deres eksistensgrundlag, hvis de som bosiddende i hertugdømmet Slesvig efter nederlaget i 1864 nægtede at aflægge troskabsed til den preussiske konge og derfor blev afskediget.²⁸ Deres incitament til at udvandre til Danmark og støtte den sønderjyske sag fra Kongeriget har derfor været stærkt. Det er derfor ikke overraskende, at det var lærere, der var drivkraften bag Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn og i en årrække besatte de ledende bestyrelsesposter i foreningen.

Foreningens første formand var således Erik Johansen (1832-1907), der var født og opvokset i Grumtoft få kilometer øst for Flensborg. Efter endt skolegang virkede han som hjælpelærer i sin fødeby, indtil han i 1852 kom til Skårup Seminarium i Danmark, hvorfra han senere fik sin lærereksamen. Efter endt eksamen virkede han et par år ved garnisonsskolen i Slesvig, indtil han søgte nordpå til Fredericia, hvor han blev ansat på byens borgerskoler og endte sin mangeårige lærergerning som skoleinspektør på Købmagergades Skole i Fredericia.²⁹ Med sig fra garnisonsskolen i Slesvig havde Erik Johansen en anbefaling fra garnisonspræsten, der i rosede vendinger beskrev, hvordan han udover at være en dygtig lærer "har været sin konge en tro undersåt, han har været mig en trofast støtte i at værgе om fædrelandets ret og ære; hans hjerte slår varmt for Danmark; på jorden kender han intet andet fædreland".³⁰

Erik Johansen ankom allerede før Preussens overtagelse af hertugdømmet Slesvig i 1864 til Fredericia og skabte sig her en karriere inden for skolevæsenet. Han blev derfor ikke tvunget væk fra lærergerningen i Slesvig på grund af kravet om troskabsed til den preussiske konge som mange andre dansksindede lærere efter 1864.³¹ Alligevel har sønderjy-

Erik Johansen (1832-1907) var den første formand for Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn, der blev stiftet i 1889. Hans mangeårige arbejde og indsats for at uddanne ungdommen gav ham Dannebrogordenen samt fortjenstmedaljen i sølv. Billedet er fra cirka 1900. Fotograf: Carl Christensen. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn.

dernes forhold under preussisk styre optaget ham, idet han var en af initiativtagerne til Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn i 1889 og bestred formandskabet indtil 1892.³² Derudover har hans arbejde for den sønderjyske sag sat synlige og varige spor i bybilledet i Fredericia. I forbindelse med byggeriet af den nye borgerskole i Fredericia i 1898 blev der på skolens gavl monteret et sandstensrelief med Fredericias byvåben sammen med inskriptionen "Mænd med faste hjerter. Det er Danmarks mål" fra digtet "Brat af slaget rammet" af Frederik Paludan-Müller. Digtet er skrevet i efteråret 1864, efter at Danmark havde tabt Slesvig, Holsten og Lauenborg til Preussen, og digtet var en kampsang, der udtrykte de fremtidsmål, Danmark ifølge digteren måtte have efter nederlaget. Målet var at genvinde Slesvig, og midlet hertil var en viljefast ungdom, som var parat til som voksne at tage kampen for det tabte land op. Gavlen inskription skulle derfor minde om, hvad formålet med undervisningen var, og Erik Johansen har sandsynligvis som den første skoleinspektør på skolen spillet en central rolle i valget af inskriptionen med dens håb om Slesvigs genforening med Danmark. Ved en senere udvidelse af skolen med en pigeafdeling i 1913 opsattes endnu et relief med flere strofer fra digtet med henvisning til det kvindelige køns deltagelse i kampen for at genvinde Slesvig: "Fromme stærke kvinder. Det er Danmarks mål". Skolens udvidelse foregik imidlertid efter Erik Johansens død, og han har derfor ikke haft en rolle i valget af sidstnævnte relief.

På gavlene af den tidligere Købmagergade Skole i Fredericia ses to sandstens-relieffer med inskriptioner og Fredericias byvåben. Billedet viser relieffet på vestfløjen fra 1898. Købmagergade Skole blev indviet som drengekole (vestfløjen) i 1900 og senere udvidet med pigeskole i 1913. Gavlenes inskriptioner er citater fra digtet "Brat af slaget rammet" af Frederik Paludan-Müller. Det er skrevet i efteråret 1864, efter at Danmark havde tabt Slesvig, Holsten og Lauenborg til Preussen. Digtet var en kampsang, der udtrykte de fremtidsmål, Danmark ifølge digteren måtte have efter nederlaget. Målet var at genvinde Slesvig, og midlet hertil var en viljefast ungdom, som var parat til på et senere tidspunkt at tage kampen for det tabte land op. Foto: Museerne i Fredericia.

Endnu en lærer, Christen Johannsen (1850-1940), der var født og opvokset i Nybøl i Sønderborg Amt, var initiativtager til stiftelsen af Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn i 1889. Fotograf: Carl Christensen. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn.

En anden repræsentant fra lærerstanden og initiativtager til foreningen var inspektør Christen Johansen fra Det Kgl. Døvstummeinstitut i Fredericia. Han var ligeledes indfødt sønderjyde og uddannet på Skårup Seminarium i Danmark.³³ Han blev færdiguddannet efter Preussens overtagelse af herredømmet i hertugdømmet Slesvig i 1864, og han har derfor ikke kunnet udføre sit hverv som lærer her uden at aflægge ed til den preussiske konge. I en nekrolog i forbindelse med hans død beskrives hans motivation for at kæmpe for den sønderjyske sag: "Som 14 års dreng oplevede han krigen [2. Slesvigske Krig i 1864] og overværede blandt andet den scene, da en dansk dragon blev overrasket og dræbt og bagefter båret ind i et hus ved vejen og begravet i haven. Disse barndoms minder prægede Johannsens sind, og han blev en stærkt patriotisk mand hele sit liv".³⁴

Fødestedskriteriet til debat

Det var imidlertid ikke alle medlemmer af de sønderjyske foreninger, der havde personlige erfaringer med sig fra livet under preussisk herredømme. Ifølge Troels Fink og Axel Johnsen frafaldt de fleste sønderjyske foreninger med tiden fødestedskriteriet ved medlemskab for at opretholde foreningernes medlemstal og dermed levedygtighed.³⁵ Det betød, at medlemmer af foreningerne ikke længere skulle være indfødte sønderjyder, og denne udvikling sås også i Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn. Allerede få år efter foreningens stiftelse kom fødestedskriteriet til debat og førte til splittelse blandt de stiftende medlemmer. Sagen tages op første gang den 9. september 1892, men behandlingen af sagen blev udskudt ad flere omgange – sandsynligvis fordi bestyrelsen afventede foreningens første formand, Erik Johannsens, mening om sagen. Erik Johansen havde i 1892 afgivet formandsposten til Christen Johansen på grund af sygdom, men han bestred fortsat næstformandsposten i foreningen, om end hans sygdom gjorde ham fraværende i bestyrelsesarbejdet.³⁶ Sagen var imidlertid aktuel, idet foreningen mistede medlemmer, og bestyrelsen forberedte derfor en revidering af foreningens love til generalforsamlingen i februar 1893, hvor der blev slækket på kravene til medlemsoptagelse, så medlemmer af foreningen ikke længere skulle være indfødte sønderjyder, ligesom tillidsposter i foreningen skulle kunne bestrides af ikke-sønderjyder.³⁷ Som optakt til generalforsamlingen besluttede bestyrelsen tillige at reklamere for foreningen i de lokale aviser, hvor bestyrelsen

opfordrede patriotiske mænd og altså ikke kun herboende sønderjyder til at indmelde sig: "Det vedtages at udsende et opråb for at formå patriotiske mænd i Fredericia og omegn til at indtræde som medlemmer i foreningen".³⁸ *Fredericia Dagblad* gengav dagen efter generalforsamlingen, hvordan formanden, Christen Johansen, havde forklaret årsagen til revideringen af lovene til de fremmødte medlemmer:

Formanden satte derefter det sidste punkt på dagsordenen: Forandring af lovene, under forhandling, idet han bemærkede, at da man begyndte at stifte de sønderjyske foreninger, var man ikke rigtig klar over deres virkemåde; man havde nærmest tænkt sig dem som selskaber af herboende sønderjyder eller folk, som havde opholdt sig dernede i en længere årrække, hvorfor sønderjyder efter de gamle love havde fortrinsvis adgang til foreningens tillidsposter og indflydelse på visse afgørelser. Efterhånden som man var kommen ind på at optage også ikke-sønderjyder i foreningen, var de gamle loves bestemmelse imidlertid uretfærdige, og man foreslog derfor i de ny love lige ret for alle medlemmer.³⁹

Ifølge avisen blev ændringsforslaget ivrigt debatteret på generalforsamlingen, hvorefter forslaget blev enstemmigt vedtaget af de fremmødte medlemmer. Det var imidlertid ikke alle siddende bestyrelsesmedlemmer, der deltog i generalforsamlingen. Fraværende var foreningens første formand, Erik Johansen. Efter generalforsamlingen konstitueredes bestyrelsen med Christen Johansen som formand. Kasserer og sekretær blev ligeledes valgt, mens valget af næstformanden blev udsat til et senere møde.⁴⁰ Bestyrelsen afventede tydeligvis Erik Johansen, der heller ikke deltog i dette møde i forhold til sit ønske om fortsat at beklæde næstformandsposten. Nogle uger senere afvikledes endnu et bestyrelsesmøde med kun ét punkt på dagsordenen, nemlig bestyrelsens modtagelse af en skrivelse fra Erik Johansen med en protest mod revisionen af lovene. Skrivelsen gengives således i forhandlingsprotokollen:

Idet min helbredstilstand hindrer mig i at gå ud i aften, meddeles herved de herrer bestyrelsesmedlemmer, at jeg ikke kan underskrive de mig efter generalforsamlingen til gennemsyn og underskrift tilstillede love for Sønderjysk Forening for Fredericia og Omegn. Da det er uden betydning her nærmere at motivere mit standpunkt i så henseende, idet bestyrelsen dog ikke nu kan forandre noget ved de allerede vedtagne love, så bemærkes kun, at det særlig er §§1 og 15, som jeg ikke kan tiltræde.⁴¹

Erik Johansen protesterede imod processen omkring revisionen af lovene, da han mente, at bestyrelsen havde undladt at indkalde til en ny generalforsamling 8 dage efterfølgende den første, som det ifølge lovene var angivet i §15, og derfor havde han ikke haft mulighed for at reagere i tide. Derudover protesterede han mod revisionen af formålsparagraffen, som i den nye version i 1893 lød således: "Foreningens formål er at vække og styrke interessen for den sønderjyske sag i moderlandet og på bedste måde virke i denne sags tjeneste. Dette søges fremmet ved afholdelse af foredrag og selskabelige sammenkomster, samt ved at anvende en del af foreningens midler i samme øjemed".⁴² Foreningens første vedtægter eksisterer ikke længere, men foreningens formålsparagraf gengives i en jubilæumstale i 1939: "Foreningens formål er, dels at udvikle samliv mellem de herværende sønderjyder, dels at støtte trængende danske sønderjyder fortrinsvis blandt foreningens medlemmer og dels at virke for danske sønderjyders interesser i det hele".⁴³ I formålsparagraffen i lovene fra 1893 er samlivet mellem herværende sønderjyder skrevet ud, ligesom støtten til trængende danske sønderjyder og foreningens virke for danske sønderjyders interesser er omskrevet til en mere generel passus omhandlende formålet at vække og styrke interessen for den sønderjyske sag i moderlandet og virke i denne sags tjeneste. Sagen fremhæves frem for det nære sociale samvær mellem foreningens medlemmer og økonomisk hjælp til sønderjyder lokalt i Fredericia. Med revisionen af foreningens love optog foreningen flere og flere medlemmer, som ikke var indfødte sønderjyder, men som interesserede sig for og kæmpede for den sønderjyske sag i Kongeriget, og i årene, der fulgte, blev tillidsposterne i foreningen tillige besat af personer, der ikke var født i Sønderjylland.

Uanset ordlyden i formålsparagraffen blev fødestedskriteriet opretholdt, når foreningen bistod med økonomisk hjælp til sønderjyder i Fredericia. I foreningens forhandlingsprotokoller og regnskaber ses løbende udgifter til understøttelse af – ofte navngivne – udviste sønderjyder i Fredericia samt økonomiske engangsbidrag til for eksempel rejsehjælp, sygehusophold eller lignende til sønderjyder.⁴⁴ For eksempel støttede foreningen ifølge forhandlingsprotokollen i 1897 "en døvstum sønderjysk pige med et pengebeløb på 20 kr. til en operation".⁴⁵ Et andet eksempel på de udviste sønderjyders situation i Kongeriget og foreningens støtte til en sådan trængende sønderjyde gives i *Fredericia Dagblads* referat fra generalforsamlingen i Sønderjysk Forening for Fredericia og Omegn i 1893: "Af posterne på regnskabet var der en udgift på 6 kr. til

en fordreven sønderjysk arbejdsmand, som med kort varsel var udvist fra Haderslev. Han havde flere børn, hvoraf en var krøbling. Hustruen var frugtsommelig, og han var aldeles blottet for subsistensmidler. Det var lykkedes at skaffe ham plads på Bloch og Andresens Fabrikker".⁴⁶ Udover økonomisk hjælp bistod foreningen altså også med medlemmernes netværk til at henvise de udviste sønderjyder til arbejde i det lokale erhvervsliv eller til for eksempel specialistbehandling af lidelser og sygdomme. Den døvstumme pige, der ifølge foreningens forhandlingsprotokol i 1897 fik hjælp til operation, trak sandsynligvis på den daværende formand i foreningen Christen Johansens netværk inden for døveverdenen, idet han var ansat som inspektør på Det Kgl. Døvstummeinstitut i Fredericia. Ifølge forhandlingsprotokollen var det på hans foranledning, at bestyrelsen fik forslaget stillet om at støtte pigen, der i sagsbeskrivelsen gentagne gange fremhæves som født i Sønderjylland.

Aktiviteter til støtte for den sønderjyske sag

For at fastholde medlemmernes interesse for den sønderjyske sag samt vinde nye medlemmer var foreningens aktiviteter til støtte for den sønderjyske sag afgørende. Foreningens forhandlingsprotokoller og regnskabsbøger afslører løbende udgifter til besøg af sønderjyder i Fredericia for at opretholde den direkte forbindelse over Kongeåen. I juli 1892 for eksempel besøgte en delegation af sønderjyder Fredericia. Delegationen sejlede fra Sønderborg til Fredericia, hvor de ifølge den efterfølgende beskrivelse i *Fredericia Dagblad* havde en fortrinlig tur, og de var overordentlig veltilfredse med opholdet i byen og glade for den store venlighed, som alle havde vist dem.⁴⁷

Ifølge beskrivelsen i avisen var byen flagmættet, og delegationen blev fulgt af et stort antal mennesker rundt til byens mange mindesmærker. Fredericia havde i 1892 flere markante mindesmærker fra de slesvigske krige, hvor Fredericia spillede en central rolle i både 1849 og igen i 1864. Mindesmærkernes reference til krigene var en synlig påmindelse for fredericianerne om samhørigheden med delegationen, og sønderjydernes dansk-nationale tilhørsforhold blev understreget i avisen ved beskrivelsen af delegationens overlegne kendskab til de fælles fædrelandssange: "Opmærksomme fredericianere må sikkert have lagt mærke til, at sønderjyderne var bedre kendte med vores fædrelandssange end de danske; heroppe kan man som regel kun et, eller højst 2 vers; men sønderjyderne kunne både 3 og 4".⁴⁸

På initiativ af Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn besøgte en delegation af sønderjyder Fredericia den 11. juli 1892. De ankom med dampskibet Thor fra Sønderborg, hvorefter de havde et fuldt program med rundtur til mindesmærker i byen samt frokost og senere festmiddag på byens restauranter. Fotograf: ukendt. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn.

Besøget gav foreningens medlemmer og andre fredericianere mulighed for at lære sønderjyderne og deres kamp bedre at kende gennem det personlige møde og dermed understøtte fredericianernes samhørighed med sønderjyderne. Forhåbningen var, at foreningen opnåede yderligere støtte, både moralsk og økonomisk, gennem flere medlemskaber af Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn, der i sidste ende gav yderligere støtte til den sønderjyske sag. Besøg fra Sønderjylland var vigtige for foreningen, hvilket ses i foreningens forhandlingsprotokol i forbindelse med planlægningen af den landsdækkende sammenslutning De Samvirkende Sønderjyske Foreningers årsmøde i Fredericia 24.-25. juli 1895. I forhandlingsprotokollen den 6. november 1894 gen-

giver bestyrelsesreferatet, at bestyrelsen arbejdede på, at "der til mødet indbydes en del unge sønderjyder", der ved detailplanlægningen i marts 1895 gengives til cirka 50 personer.⁴⁹ Ved årsmødet blev de unge sønderjyder budt velkommen på kajen i Fredericia med musik: "En del sønderjyder er i dag ankomne hertil pr. damper Freja af Sønderborg. Under indsejlingen i havnen spillede deres fuldtallige musikkorps danske nationalsange. I fornøjet sindsstemning gik man op i byen og beså de forskellige mindesmærker".⁵⁰ Endnu engang stod en rundtur til mindesmærkerne i Fredericia på programmet, og ved festmiddagen var festsalen særligt pyntet til lejligheden: "Salen var nydelig smykket med Dannebrog og talrige skjolde, som bar navnene på danskhedens førere i Sønderjylland i nutid og fortid og disses historiske ord".⁵¹

Den Sønderjydske Forening for Fredericia og Omegns netværk med De Samvirkende Sønderjyske Foreninger og højtstående politikere, der kæmpede for den sønderjyske sag, blev endvidere tydeliggjort i forhandlingsprotokollen den 5. maj 1897: "Fra landdagsmand H.P. Hanssen var anmeldt et besøg af unge sønderjyske landsmænd fra forskellige egne af Nordslesvig; antal cirka 50. Søndag d. 13. juni skulle de ankomme til Fredericia. Bestyrelsen vedtog at modtage besøget og at give gæsterne frokost".⁵² Besøget anvendtes af foreningen til at opdyrke interessen for den sønderjyske sag lokalt i Fredericia, og besøget blev stort annonceret i de lokale aviser med opfordring til fredericianerne om at flage på besøgsdagen: "For at berede de sønderjyske gæster en glæde og for at vise dem vor sympati, opfordrer vi til almindelig flagning. Der er jo næppe noget, de danske sønderjyder hellere ser, end vort kære Dannebrog!".⁵³

En anden måde at støtte den dansksindede befolkning syd for grænsen på var gennem indsamling af bøger, der blev sendt afsted fra Kongeriget. I foreningens forhandlingsprotokol den 29. december 1889 beskrives det for eksempel, at "bestyrelsen vedtog, at udgifter til reparation og forsendelse af bøger indsamlede til brug i Sønderjylland, afholdes af foreningens kasse"⁵⁴, og den 28. oktober 1891 vedtog foreningens bestyrelse "at der af vor forenings overskud for indeværende år anvendes 60 kr. til anskaffelse af et udvalg af skønlitteratur som grundlag for et bibliotek til efterskolen i Hejls".⁵⁵ Indsamlingen og forsendelsen af bøger var en central opgave i vedligeholdelsen af det danske sprog syd for grænsen, idet undervisningen i skolerne efter Preussens overtagelse var fortrinsvis tysk. De preussiske myndigheder kunne imidlertid ikke forhindre danske bøger i hjemmene.

Foreningen sørgede også for oplysning om den sønderjyske sag blandt foreningens medlemmer ved at give dem et abonnement på tidsskriftet *Sønderjyden* samt gennem indkøb af sangbøger udgivet af hovedorganisationen De Samvirkende Sønderjyske Foreninger i Danmark.⁵⁶ Derudover arrangerede foreningen foredrag i Fredericia og omegn omkring den sønderjyske sag med for eksempel den dansksindede grænselandspolitiker og redaktør Gustav Johannsen. Han var den dansksindede befolknings folkevalgte repræsentant i både Rigsdagen og Landdagen i Berlin og dermed frontfiguren i kampen for en genforening af Nordslesvig med Danmark indtil sin død i 1901. Den 5. juli 1889 gæstede Gustav Johannsen Ullerup ved Fredericia, hvor "den djærve sønderjyde" ifølge *Fredericia Dagblad* underholdt 3-400 mennesker med et foredrag omhandlende de danske sønderjyders ret til at holde fast ved deres politiske forhåbninger og til at modsætte sig enhver fortyskningsbestræbelse. Foredraget udløste ifølge avisen et uafbrudt og livligt bifald fra tilhørerne. Også grænselandspolitiker og den senere minister for sønderjyske anliggender H.P. Hanssen blev inviteret til Fredericia for at holde foredrag i foreningen. Han var en ledende skikkelse i den politiske og foreningsmæssige organisering af den dansksindede befolkning syd for grænsen, og han kan tilskrives æren for at rejse spørgsmålet om Nordslesvigs indlemmelse i Danmark i oktober 1918 i den tyske Rigsdag, hvilket blev startskuddet til gennemførelsen af Genforeningen i 1920.⁵⁷ Foredragene var ofte velbesøgte og genererede nye medlemskaber til foreningen. Udover foredragsvirksomhed afviklede foreningen klubaftener for medlemmerne med aktiviteter som oplæsninger, diskussionsaftener og sociale aktiviteter som fællesspisning med efterfølgende dans samt sommerudflugter for at bidrage til det lokale netværk af ligesindede, der interesserede sig for den sønderjyske sag.

Omdrejningspunktet i foreningens første årti var netværkspleje samt støtte og oplysning om den sønderjyske sag. Medlemmerne var fælles om interessen og kampen for den sønderjyske sag, mens de politiske modsætninger i form af begyndende partidannelser ikke var i fokus.⁵⁸ Det understreges af et referat fra generalforsamlingen i 1893 omkring omdeling blandt medlemmerne af artikler fra "et større antal blade, som [sker] uden hensyn til partifarve; de indre politiske stridigheder befatter foreningen sig fremfor alt ikke med".⁵⁹ Samme holdning pointeres i foreningens love i paragraf 16 fra 1893: "Drøftelse af indre politiske spørgsmål tilstedes ikke ved foreningens sammenkomster, lige-

som foreningen i det hele taget ikke må tage del i den indre politiske bevægelse".⁶⁰ De øgede politiske spændinger syd for grænsen omkring århundredskiftet forstærkede imidlertid de politiske diskussioner i foreningen og trængte de sociale aktiviteter i baggrunden.

Den politiske kamp for den sønderjyske sag skærpes

I 1897 blev Ernst Mathias von Köller indsat som Slesvig-Holstens overpræsident, og med ham blev den såkaldte Köllerpolitik indført, som skærpede de tyske myndigheders kurs over for den dansksindede befolkning. Allerede i 1880'erne var germaniseringspolitikken blevet indført, men med von Köller blev politikken mere aggressiv og rettet mod danske statsborgere i Slesvig, de såkaldte optanter, der i hundredvis blev udvist eller på anden måde chikaneret.⁶¹ Optanter var personer, der i tiden efter 1864 havde valgt at forblive danske statsborgere, selvom de boede i Slesvig. Dermed slap de for tysk værnepligt, men var også sårbare over for myndighedernes repressalier. Samtidig blev tjenestefolk, der kom fra Danmark, men boede og arbejdede på gårde syd for grænsen, også udvist i stort antal. Hensigten var at ramme de dansksindede gårdmænd, som var ryggraden i den danske agitation, men typisk havde preussisk statsborgerskab og derfor ikke kunne udvises. Dermed blev den dansksindede befolkning ramt på økonomien i forhold til manglende arbejdskraft, hvorved de preussiske myndigheder håbede at afholde dem fra at deltage i den danske bevægelse.⁶²

Den tilspidsede situation blev nøje fulgt i Kongeriget, også i Fredericia, hvor de lokale aviser løbende gengav nyheder fra nationale aviser og nyhedstjenester vedrørende udvisningerne: "Udvisning. Flensborg den 4. juli. Hos gårdmand Riis i Stenderup ved Toftlund er en karl bleven udvist med 48 timers frist".⁶³ De lokale aviser fulgte op med artikler, der viste tydelig sympati for den trængte dansksindede befolkning. For eksempel gengav *Fredericia Dagblad* ordret en artikel fra *Flensborg Avis* om et politisk møde i Nybøl i Sundeved sogn den 30. januar 1899:

Forsamlingen protesterer imod de angreb, vor presse og vores førere, særligt landdagsmand Hanssen, i denne tid stadigt er udsatte for. Den erklærer sig i sin helhed i fuld overensstemmelse med vor presse og vore ledende mænds varetægelse af vore efter de preussiske love tilladte, berettigede interesser. Vi afviser harmfuldt enhver beskyldning for uselvstændigt at lade os lede af betalte agitatorer.⁶⁴

I slutningen af 1898 og starten af 1899 kan man af referaterne i forhandlingsprotokollen for Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn se en voksende bekymring for den tilspidsede situation syd for grænsen, og bekymringerne lagde en dæmper på foreningens aktiviteter: "På grund af de alvorlige forhold i Sønderjylland vedtoges det indtil videre at udsætte den påtænkte koncert med påfølgende bal og i stedet derfor at foranstalte et møde med foredrag af en sønderjyde".⁶⁵ Bestyrelsens beslutning blev gentaget i en beskrivelse i *Fredericia Dagblad* af den efterfølgende generalforsamling i foreningen: "I det forløbne efterår var der på grund af udvisningerne fra Sønderjylland ikke foranstaltet fornøjelser for foreningens yngre medlemmer, idet man havde fundet det mindre passende under sådanne forhold at afholde dans m.m.". ⁶⁶ I referatet fra generalforsamlingen i forhandlingsprotokollen var tonen imidlertid noget hårdere: "Bestyrelsen har endnu ikke ladet afholde den sædvanlige koncert og bal på grund af den alvorlige og pirrelige stemning, der har været fremherskende på begge sider af grænsen, fremkaldt af de præjssiske autoriteters hårde fremfærd i Sønderjylland".⁶⁷ Derefter mødtes bestyrelsen ikke før august samme år, så bestyrelsen gjorde alvor af at drosle ned på foreningens aktiviteter.

Det kan imidlertid undre, at foreningen ikke fortsatte foredragsvirksomheden, da denne bidrog til at oplyse om forholdene syd for grænsen og dermed fastholde interessen for den sønderjyske sag, eller at foreningen ikke bibeholdt, alternativt oprustede, i forhold til indsamlingsvirksomhed af enten pengebeløb eller bøger til den dansksindede befolkning syd for grænsen, når nu foreningens bestyrelse var bekendt med den tilspidsede situation. Neddroslingen tyder imidlertid på en bestyrelse i dyb splittelse og uenighed omkring situationens alvor, hvor de ikke kunne mødes og diskutere uenighederne i fællesskab.

I efteråret 1899 genoptog foreningen foredragsvirksomheden, dog uden den efterfølgende dans og dermed sociale sammenkomst. Dansespørgsmålet skabte imidlertid fortsat en del debat i bestyrelsen, og bestyrelsen måtte bede om rådgivning fra overbestyrelsen i De Samvirkende Sønderjyske Foreninger: "Det overdroges til sekretæren, at tilskrive overbestyrelsens formand med anmodning om at lade overbestyrelsen træffe bestemmelse om dansespørgsmålet, for så vidt dette angår foreninger".⁶⁸ Svaret fra overbestyrelsen foranledigede, at flere mangeårige bestyrelsesmedlemmer ikke ønskede genvalg. I forhandlingsprotokollen opridses begivenhederne nøgternt med en oversigt

over, hvilke medlemmer der ikke ønskede genvalg⁶⁹, mens *Fredericia Dagblad* gav en uddybende beskrivelse af begivenhederne:

Formanden meddelte, at af de medlemmer, der efter tur skulle afgå, [...] var kun købmand Lorenzen Brink villig til at modtage genvalg. Desuden ønskede såvel formanden som de øvrige bestyrelsesmedlemmer med undtagelse af Vognsen at træde tilbage. Grunden hertil gjorde formanden nærmere rede for. I tidligere år havde bestyrelsen til formål at fremme foreningens trivsel og for at få bedre besøg ved foredragene arrangeret et par timers dans efter disse, men dette blev selvfølgelig indstillet, da den store udvisningsbyge gik hen over Sønderjylland. I efteråret, da byen nogenlunde var dreven over, kom spørgsmålet om, hvorvidt man skulle vende tilbage til det gamle program, frem i bestyrelsen, og her holdt da et mindretal på, at dansen ikke passede sammen med den gode sag. Man enedes om at henstille sagen til overbestyrelsens afgørelse, hvilken afgørelse gik den lokale bestyrelses flertal imod.⁷⁰

Flertallet i den lokale forenings bestyrelse var altså i konflikt med hovedorganisationen De Samvirkende Sønderjyske Foreninger i dansespørgsmålet, og det affødte massiv udskiftning i bestyrelsen. Konflikten viser splittelsen i bestyrelsen omkring foreningens formål og virke. Spørgsmålet fyldte fortsat på efterfølgende bestyrelsesmøder, hvor foreningen planlagde foredragsaktiviteter i tråd med overbestyrelsens anvisninger: "Efter foredraget gøres forsøg på at samle medlemmerne til selskabeligt samvær i lighed med, hvad der finder sted i andre sønderjyske foreninger".⁷¹

Det ændrede program affødte på den korte bane et faldende medlemstal i foreningen og mindre interesse for foreningens aktiviteter, hvilket afspejledes i formandens beretning om årets gang i foreningen til foreningens efterfølgende generalforsamling:

Man var som bekendt kommet ind i et noget andet spor end tidligere, idet dansen var strøgen; derved havde foreningen ganske vist mistet nogle medlemmer, som særlig interesserede sig for fornøjelser, men den havde til gengæld fået andre i stedet, og der var godt håb om, at foreningen kunne bevare sit nuværende medlemsantal. I årets løb var der afholdt 3 foredragsmøder, der beklageligvis ikke havde været så godt besøgte, som de havde fortjent.⁷²

Ifølge Troels Fink og Axel Johnsen repræsenterede Köller-tiden 1897-1901 et lavpunkt for den dansksindede befolkning syd for grænsen samtidig med, at de på grund af modstanden blev tømret tættere sammen i kampen mod den fælles fjende, det tyske kejserdømme og dettes aggressive germaniseringspolitik. Sammentømringen havde en afsmittende effekt på sympatien for den sønderjyske sag i Kongeriget og mobiliserede en stigning i medlemstal i de eksisterende foreninger samt oprettelsen af nye foreninger i Kongeriget.⁷³ I Fredericia skete der imidlertid det modsatte på den korte bane i forhold til medlemstallet, der i 1899-1901 faldt på grund af konflikten i bestyrelsen og den ændrede kurs i foreningens aktiviteter. Derimod skærpedes den politiske profil i foreningen på baggrund af konflikten, og medlemstallet steg efterfølgende.⁷⁴

Peter Vognsen (1842-1913), der var medstifter af foreningen i 1889 og havde været medlem af bestyrelsen siden oprettelsen, var fortaler for den skærpede politiske linje i foreningen. Han var som den ene af to bestyrelsesmedlemmer blevet på posten efter generalforsamlingen den 30. januar 1900, hvor de resterende bestyrelsesmedlemmer gik af. Han var født og opvokset på en gård i Hoptrup ved Haderslev, og efter endt læreruddannelse ved Skårup Seminarium i 1863 fik han ansættelse ved den danske skole i Flensborg. Efter krigen i 1864 lukkede de preussiske myndigheder imidlertid skolen, og han søgte embede i Fredericia.⁷⁵

Peter Vognsen var sandsynligvis en af de lærere, som nægtede at aflægge troskabsed til den preussiske konge og derfor måtte opgive sin lærergerning i Slesvig til fordel for Kongeriget.⁷⁶ Peter Vognsens baggrund skabte derfor grobund for hans engagement i stiftelsen af Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn i 1889 og senere i driften af foreningen både som sekretær og som formand. Han overtog formandsposten i 1900 efter den store udskiftning af bestyrelsen, og han varetog hvervet indtil sin død i 1913.

I hans formandsperiode viser en gennemgang af referaterne fra generalforsamlingerne et fokus på en skærpet politisk linje i foreningen i form af oplysningsvirksomhed omkring forholdene syd for grænsen samt indsamling af danske bøger og hæfter til den dansksindede befolkning her. For eksempel gengives det i et referat fra generalforsamlingen i 1904, at "man i år havde sendt et langt større antal bøger og hæfter til Sprogforeningen end noget tidligere år".⁷⁷ Den politiske linje i foreningen skærpedes altså som følge af Preussens aggressive germaniseringspolitik mod den dansksindede befolkning, og denne linje blev fastholdt under Peter Vognsen. I en omtale i *Fredericia Dagblad* i 1912 i

Peter Vognsen (1842-1913) udvandrede til Kongeriget efter Preussens overtagelse af hertugdømmet Slesvig i 1864. Han blev lærer og kordegn i Trinitatis Sogn i Fredericia, ligesom han var en af initiativtagerne til Sønderjydske Forening for Fredericia og Omegn i 1889 og senere blev formand 1900-1913. I Fredericia mødte han sin kommende ægtefælle, Margrethe Sofie Voss, som ligeledes var indfødt sønderjyde. På billedet ses Peter Vognsen på bagerste række i midten sammen med sin familie på Østerstrand i Fredericia omkring århundredskiftet. Fotograf: Ludvig Lippert. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn.

forbindelse med sin pensionering fik Peter Vognsen følgende skudsmål med på vejen: "Vognsen har gjort et overordentlig stort arbejde for at vække forståelse for den sønderjyske sags betydning".⁷⁸ Den skærpede politiske linje affødte endvidere direkte økonomisk støtte til det politiske arbejde for den sønderjyske sag. Dette ses for eksempel i referatet fra et bestyrelsesmøde den 28. maj 1906, hvor foreningen gav et økonomisk bidrag til grænselandspolitikeren H.P. Hanssens virke:

Fra forretningsudvalget forelå en fortrolig anmodning om at samle bidrag, bestemt til anvendelse til en gave til H.P. Hanssen når han har udstået den ham idømte 3 måneders fængselsstraf. Gaven er tænkt at skulle anvendes til rekreation efter fængselsopholdet. Bestyrelsens medlemmer vedtog at foretage en indsamling i ovennævnte øjemed blandt foreningens medlemmer med flere.⁷⁹

Optakten til Genforeningen i 1920

Under 1. verdenskrig 1914-1918 blev der ifølge forhandlingsprotokollen fra Sønderjydske Forening for Fredericia og Omegn kun afholdt et enkelt møde om året. Det skyldtes dels, at trafikken hen over grænsen var vanskelig på grund af krigsudbruddet, hvilket besværliggjorde afviklingen af arrangementer med foredragsholdere, der kom fra egne syd for grænsen. Dels skyldtes det også at foreningen fra hovedbestyrelsen i København havde fået besked på at gå stille med dørene på grund af usikkerhed omkring krigens udfald og de deraf frygtede konsekvenser for den dansksindede befolkning syd for grænsen eller fjendtlige troppeangreb i Danmark, som kunne udgøre en sikkerhedsrisiko for foreningens medlemmer.⁸⁰

I forhandlingsprotokollen den 15. september 1916 beskriver formanden for foreningen, stationsforstander Dahl, forholdsreglerne omkring foreningens håndtering af medlemmers oplysninger i forhold til usikkerhederne som følge af krigen:

Da vi jo ikke ved fra dag til dag, hvad der kan ske, tillader jeg mig at henstille til dem, både i det almindeliges og egen interesse, at bringe til side eller tilintetgøre alle papirer, vore forenings, den sønderjyske sag eller sønderjyderne vedrørende, også breve, Sønderjyden [et tidsskrift], årsliister, regnskaber m.m. Kort sagt alt, hvad der under en mulig indrykning af fremmede tropper kan virke kompromitterende.⁸¹

Formuleringen i forhandlingsprotokollen stammede fra en skrivelse, som formanden for De Samvirkende Sønderjyske Foreninger havde sendt til formændene for de sønderjyske foreninger efter krigsudbruddet i 1914.⁸² Denne linje fulgte Sønderjydske Forening for Fredericia og Omegn, hvilket bekræftes af et referat fra generalforsamlingen i 1917: "Formanden aflagde beretningen om virksomheden i de tre forløbne år siden sidste generalforsamling; udover et foredrag af pastor Jensen den 15. september 1916 er der – på grund af de vanskelige forhold udadtil – intet foretaget".⁸³ De udadvendte aktiviteter nedtonedes altså under krigen. Til gengæld afslører foreningens regnskabsbøger, at den økonomiske støtte til trængende sønderjyder i Fredericia og omegn fortsatte på samme, og faktisk højere, niveau end før krigen⁸⁴. Foreningens bestyrelse varetog dermed foreningens formål og virke på et mindre åbent grundlag af forsigtighedshensyn.

Med afslutningen af 1. verdenskrig i 1918 var lettelsen stor blandt foreningens medlemmer. Sammen med andre sønderjyske foreninger glædede de sig over hjemkomsten af sønderjyske krigsfanger fra fan-gelejr i Frankrig, England og Rusland. I marts-juli 1919 ankom flere hundrede sønderjyske krigsfanger med dansk sindelag til København, Odense, Aarhus og Vejle med dampskibe for derfra at rejse videre til hjemstavnene i Sønderjylland.⁸⁵ Som trafikalt knudepunkt for tog- og skibstrafikken i Danmark rejste flere af de sønderjyske krigsfanger igennem Fredericia. Den 25. august 1919 ankom 180 krigsfanger til Fredericia med krydseren HEJMDAL og fortsatte rejsen sydpå med tog eller anden befordring. Ifølge en tale til Sønderjydsk Forening i Fredericia og Omegns 50 års jubilæum i 1939 spillede foreningen en central rolle ved krigsfangernes ankomst til Fredericia. Krigsfangerne blev "hilst hjertelig velkommen af en tusindtallig skare. Vore gæster blev ført fra svovlsyrehavnen, hvor skibet lagde til – til Sjællandsgades skole, hvor de i gymnastiksalen hver fik udleveret forskellige småting og anvist kvarter. Om aftenen var der stor fest på Købestævnet for gæster og kvarterværter, hvor byen var vært".⁸⁶

Med Versailles-traktatens bestemmelser vedrørende grænsedragningen i Slesvig vedtaget den 28. juni 1919 blev det besluttet, at der skulle holdes folkeafstemning i Nordslesvig (Zone 1) og Mellemslesvig (Zone 2) om placeringen af grænsen mellem Danmark og Tyskland. Folkeafstemningen i første afstemningszone blev fastsat til den 10. februar, ligesom det blev besluttet, at afstemningen i anden zone skulle afholdes senest fem uger efter denne afstemning. Op til afstemningerne fyldtes de lokale avisers spalter med opfordringer til herboende sønderjyder om at stemme: "Sig til enhver sønderjyde, der er bosat indenfor Kongeriget's grænser, at det er en æressag og en æresplicht for ham at rejse ned og stemme".⁸⁷ De, der måtte stemme, skulle have været født i afstemningsområderne eller bosat der før 1. januar 1900, og de skulle være fyldt 20 år. Det var ikke kun i aviserne i Fredericia, at herboende sønderjyder blev opfordret til at deltage i afstemningerne. Opfordringerne blev også givet i private hjem og i gaderne gennem ophængning af plakater, der var rigt illustrerede med nationale ikoner og digte.

Opfordringer til herboende sønderjyder om at stemme ved afstemningerne var dermed tilgængelige og synlige i Fredericia og omegn op til afstemningerne i 1920 – dog ikke med Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn som afsender. Ifølge Axel Johnsen delte de sønderjyske foreninger i Danmark sig grundlæggende i to lejre op til afstemningerne

Indrammet plakat af De Sønderjyske Piger med forfatteren Holger Drachmanns digt "De vog dem; vi grov dem en grav i vor have", der har hængt hos Maren og Jørgen Aamand i Trelde nord for Fredericia på slægtsgården "Virkelyst". Foto: Museerne i Fredericia.

i forhold til, om foreningerne syntes, at deres opgave nu var løst, eller om de skulle forsøge at påvirke den politiske beslutningsproces omhandlende afstemningszoner og grænsedragning.⁸⁸ Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn tilhørte sandsynligvis den fløj, der mente, at deres opgave nu var løst, eller hvor bestyrelsen valgte ikke at involvere sig i de politiske spørgsmål, der blussede op i tiden op til afstemningerne. Et eksempel på dette ses i foreningens forhandlingsprotokol med referater fra bestyrelsesmøder i februar 1919, hvor bestyrelsen takkede nej til at deltage i et møde i København initieret af grupperingerne To Løver og Sønderjydsk Forening for København. Afbuddet til mødet blev først afklaret efter et større møde i Vejle med repræsentanter fra andre sønderjyske foreninger i regionen, og konklusionen derefter var klar: "Det vedtoges, at bestyrelsen ikke vil sende repræsentanter til mødet i Kbh. d. 13. ds, men forbeholde sig sin stilling til de resolutioner, som måtte fremkomme".⁸⁹ Bestyrelsen i Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn forholdt sig altså afventende og neutral i forhold til holdnings-tilkendegivelser fra de to foreninger To Løver og Sønderjydsk Forening for København, der ifølge Axel Johnsen var aktivistisk indstillede grupper, der ønskede at diskutere afstemningszoner og grænsedragning så langt mod syd som ved Dannevirke.⁹⁰

Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn fulgte derfor med al sandsynlighed hovedparten af de sønderjyske foreninger i Kongeriget, som mente, at den demokratiske proces omkring afstemningerne i Nord- og Mellemslesvig lå i trygge hænder hos regeringen og internationale instanser og derfor fulgte opfordringen fra De Samvirkende Sønderjyske Foreninger om at forholde sig neutrale til de politiske spørgsmål. Samtidig var man i foreningerne bevidste om risikoen for mulige sprængninger af foreningerne, hvis bestyrelserne åbnede for en diskussion af disse spørgsmål.⁹¹ Aktivitetsniveauet i Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn blev derfor ikke højnet i forbindelse med afstemningerne i Nord- og Mellemslesvig i 1920. Foreningen afviklede godt nok oplysende foredrag om den sønderjyske sag i årene 1918-1920, men på samme niveau som før 1. verdenskrig.

Resultatet af folkeafstemningerne i februar og marts 1920 var klart, idet 75 % stemte dansk i Zone 1, mens 80 % stemte tysk i Zone 2. Ved Genforeningen et par måneder senere blev Nordslesvig indlemmet i Kongeriget Danmark. Den Sønderjyske Forening for Fredericia og Omegn blev efterfølgende, ligesom resten af landets sønderjyske foreninger, organiseret i den landsdækkende Grænseforeningen. Fokus

blev herefter forskudt fra Nordslesvig til Sydslesvig, og her mere end 100 år efter Genforeningen er foreningens formål fortsat at støtte danskheden i grænselandet.⁹²

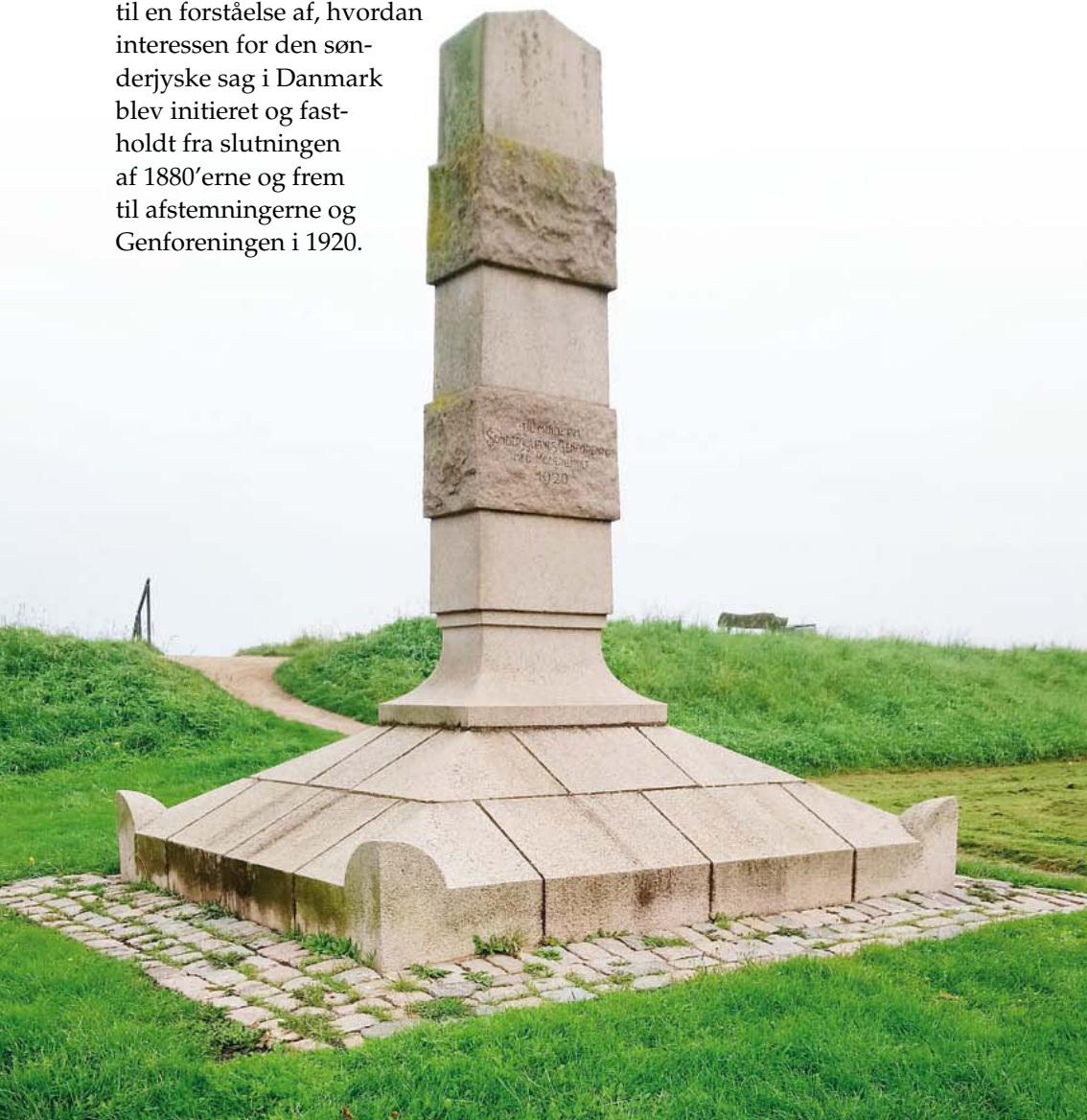
Konklusion

I 1889 blev Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn stiftet i forbindelse med en omfattende bølge af grundlæggelser af sønderjyske foreninger i hele Kongeriget. Medlemmerne strømmede til foreningerne for at støtte den sønderjyske sag, hvor de ønskede at vise de dansksindede syd for grænsen, at de ikke var glemt. Initiativet til dannelsen af foreningen i Fredericia kom efter et fællesmøde i 1888 med deltagelse af flere sønderjyske foreninger, hvorved inspirationen til udformning af vedtægter, herunder formålsparagraf med videre, blev udformet, men allerede før dannelsen af foreningen var der blandt fredericianerne en udbredt bevidsthed om forholdene syd for grænsen, hvilket skabte grobund for dannelsen af en forening lokalt.

I foreningens tidlige år var det et krav, at medlemmerne var indfødte sønderjyder, hvilket afspejledes i foreningens medlemsskare og bestyrelsessammensætning, men efter få år blev fødestedskriteriet afskaffet for at sikre foreningens levedygtighed. Gennem undersøgelser af Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegns forhandlingsprotokoller og regnskaber samt datidens lokale aviser 1889-1920 vises konkrete eksempler på, hvordan foreningens medlemmer arbejdede med at fremme interessen for den sønderjyske sag lokalt samt bidrog til de dansksindede sønderjyders fortsatte tilknytning til Danmark og det danske sprog. Hovedaktiviteterne i foreningen var i overvejende grad kulturelle og sociale, idet foreningen forestod bogindsamlinger til dansksindede syd for grænsen, indkøb af sangbøger og abonnementer på relevante tidsskrifter til oplysning af medlemmerne, foredrag af oplysende karakter om forholdene syd for grænsen, besøg af sønderjyder for at opretholde kontakten over Kongeåen og økonomisk hjælp til udviste sønderjyder bosiddende i Fredericia.

I foreningens tidlige år efterfulgtes aktiviteterne af sociale arrangementer som klubaftener, fællesspisning, dans og lignende for at opretholde netværket sønderjyder og ligesindede imellem. Undersøgelsen har vist, at foreningens aktiviteter ændredes en smule efterhånden som den politiske kamp for den sønderjyske sag skærpedes grundet de preussiske myndigheders mere og mere aggressive germaniserings-

politik over for den dansksindede befolkning. Hovedaktiviteterne i foreningen var fortsat kulturelle og sociale, men foreningens fokus på kampen for den sønderjyske sag skærpedes fra 1900 og fremefter. Den skærpede kurs i foreningen førte med tiden til en udvidet medlemskare, der støttede op om kampen for den sønderjyske sag, støtte til trængende sønderjyder lokalt samt opretholdelse af forbindelsen til den dansksindede befolkning syd for grænsen helt frem til afstemningerne og Genforeningen i 1920. Undersøgelsen af Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn giver dermed et kildenært mikrohistorisk bidrag til en forståelse af, hvordan interessen for den sønderjyske sag i Danmark blev initieret og fastholdt fra slutningen af 1880'erne og frem til afstemningerne og Genforeningen i 1920.

På Øster Vold i Fredericia står Genforeningsmonumentet, der oprindeligt blev rejst på Prinsessens Bastion i december 1920. En kreds af fremtrædende borgere uden forbindelse til ledende medlemmer af Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn nedsatte en komité allerede i december 1919 med formålet at rejse et mindesmærke for Sønderjyllands Genforening med moderlandet. Komitéen påberåbte sig vigtigheden af monumentet i Fredericia som et symbol på afslutningen af de to slesvigske krige, som havde sat mærkbare aftryk på byen og gjort Fredericia kendt som mindernes og mindesmærkernes by. Foto: Museerne i Fredericia.

KILDER

Utrykte kilder:

Lokallhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn (LAFO):

A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn: løbenr. 2 vedr. forhandlingsprotokoller 1889-1940; løbenr. 8 vedr. regnskabsprotokol 1912-1965; løbenr. 57 vedr. Love for Sønderjydsk Forening 1893 samt løbenr. 3 vedr. udklip om foreningens 100-årsjubilæum i 1989.

A2900: Privatarxiv for Erik Johansen: løbenr. 1 vedr. personlige papirer 1857-1860, herunder anbefalinger fra Slesvig; løbenr. 2 vedr. 25- og 50-årsjubilæum 1883-1907 i lærergemingen i Fredericia, herunder fortjenstmedalje tilkendt i 1907.

Uden nummer: Navneregister til Folketællingen 1. februar 1860 i Fredericia Købstad.

Uden nummer: Fødestedsregister til Folketællingen 1. februar 1890 i Fredericia Købstad.

Trykte kilder:

Fredericia Avis 1889 og 1920.

Fredericia Dagblad 1888, 1892, 1893, 1895, 1897, 1899, 1900, 1901, 1904, 1912, 1919, 1920 og 1940.

Elboladet 1989.

LITTERATUR

- Barløse, Børge L.: *Lærerstand i Sydslesvig fra reformationen til 1864*, Aabenraa 1981.
- Fink, Troels: *Båndene bandt. Forbindelsen over Kongedøden 1864-1914*, I-II, Aabenraa 1999.
- Friche, Lisbet: *Alle tiders døve børn. Fra det kongelige døvstummeinstitut til Fredericiaskolen*, Aalborg 2005.
- Hamming, Thorkild: "Kolding og sønderjyderne", *Koldingbogen* 1988, s. 43-56.
- Hansen, Hans Schultz: *Det sønderjyske landbrugs historie - 1830-1993*, Aabenraa 1994.

- Hansen, Hans Schultz m.fl. (red.): *Sønderjyllands historie efter 1815*, II, Aabenraa 2009.
- Hansen, Hans Schultz: *De danske sønderjyders førstemand: H.P. Hanssen 1862-1914*, Aabenraa 2018.
- Johnsen, Axel: *Grænsen, folket og staten: Grænseforeningens historie 1920-2020*, Grænseforeningen 2019.
- Rasmussen, René: "Sønderjyder i allieret krigsfangenskab", I Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen (red.): *Sønderjyderne og Den store Krig 1914-1918*, Aabenraa 2006, s. 203-222

NOTER

- 1 Fink 1999, I, s. 13; Hansen 2009, s. 135f.
- 2 Hansen 2009, s. 263f.
- 3 Fink 1999, I, s. 92; Hansen 2009, s. 187f., 199ff.
- 4 LAFO: Fødestedsregister til Folketællingen 1. februar 1890 i Fredericia Købstad.
- 5 Fink 1999, I, s. 143ff.; Johnsen 2019, s. 31.
- 6 Fink 1999, I, s. 46ff., s. 135ff., II, s. 9ff.; Johnsen 2019, s. 27f.; Hansen 2009, s. 204ff..
- 7 Fink 1999, I, s. 92; Hansen 2009, s. 187f., 199ff.
- 8 Fink 1999, I, s. 36f.
- 9 Fink 1999, I, s. 143f., 150f.; Johnsen 2019, s. 26, s. 31-34; Hansen 2009, s. 210f.
- 10 Fink 1999, I, s. 149f.; Johnsen 2019, s. 34f., Hamming 1988, s. 43f.
- 11 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn: Forhandlingsprotokol for Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn.
- 12 Hamming 1988, s. 43f.
- 13 LAFO: A395 - Grænseforeningen for Fredericia og Omegn: Forhandlingsprotokol, 11.09.1890.
- 14 Fink 1999, I, s. 98f.
- 15 *Fredericia Dagblad* 23.06.1884.
- 16 *Fredericia Avis* 28.05.1889
- 17 *Fredericia Dagblad* 23.11.1888
- 18 Fink 1999, I, s. 18; Johnsen 2019, s. 28; Hansen 2009, s. 201f.
- 19 Fink 1999, I, s. 150f.; Johnsen 2019, s. 35
- 20 LAFO: A395 - Grænseforeningen for Fredericia og Omegn: Forhandlingsprotokol for Sønderjydsk Forening for Fredericia og Omegn, Stiftelsesmødet 30. maj, 1889.
- 21 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - manuskript til 50 års jubilæumstale, 30.05.1939; *Fredericia Dagblad*, 26.01.1912 samt *Elbobladet*, 12.04.1989.
- 22 Fink 1999, I, s. 92ff.; Johnsen 2019, s. 28; Hansen 2009, s. 152; s. 200ff.
- 23 LAFO: Fødestedsregister til Folketællingen 1. februar 1890 i Fredericia Købstad.
- 24 LAFO: Navneregister til folketællingen 1860 i Fredericia Købstad: Slesvigere var ikke et særsyn i Fredericia. Allerede før nederlaget i den anden slesvigske krig i 1864 fandtes der en stor andel af især soldater født i hertugdømmet Slesvig i Fredericia. Ifølge forordet til et omfattende transskriberingsarbejde af folketællingerne i 1860 i Fredericia Købstad "bemærkes [det], at 10. Bataillon i alt overvejende grad bestod af slesvigere, deraf rigtig mange sydslesvigere hvis tvivlsomme loya-

- litet bevirkede, at man ikke lod dem aftjene værnepligt i de slesvigske garnisoner". Man frygtede simpelthen for soldaternes loyalitet i tilfælde af en ny krig mod Preussen og Slesvig-Holsten, som det sås i den første slesvigske krig 1848-1850. Derudover må der have været en større udveksling af militært personale mellem Fredericia og Rendsborg i Slesvig-Holsten, der var de betydeligste fæstningsbyer på den jyske halvø i midten af 1800-tallet.
- 25 Ibid; LAFO: Fødestedsregister til Folketællingen 1. februar 1890 i Fredericia Købstad.
 - 26 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn: Forhandlingsprotokol, 30.05.1889.
 - 27 Ibid, Forhandlingsprotokol, 1889-1920.
 - 28 Johnsen 2019, s. 28; Hansen 2009 s. 152, s. 200ff.
 - 29 Barløse 1981, s. 111. Heri staves navnet Erich Johannsen, men i artiklen anvendes navnet Erik Johansen ift. anvendt stavemåde i lokale aviser i Fredericia, folketællinger m.v.
 - 30 LAFO: A2900/1: Diverse papirer angående Erik Johannsens virke som skolelærer i Fredericia.
 - 31 Hansen 2009, s. 152; s. 200ff.
 - 32 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - forhandlingsprotokol, 30.05.1889; *Elbobladet* 01.03.1989 og 29.03.1989.
 - 33 Friche 2005, s. 14-20.
 - 34 *Fredericia Dagblad* 08.01.1940.
 - 35 Fink 1999, I, s. 151f.; Johnsen 2019, s. 36.
 - 36 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - Forhandlingsprotokol, 23.02.1892; 08.03.1892, 15.03.1892, 29.04.1892, 09.09.1892, 24.11.1892, 24.01.1893, 08.02.1893, 21.02.1893, 04.03.1893, 14.03.1893, 29.06.1893 og 12.09.1893.
 - 37 Ibid, Forhandlingsprotokol 21.02.1893.
 - 38 Ibid, Forhandlingsprotokol 24.01.1893.
 - 39 *Fredericia Dagblad* 22.02.1893.
 - 40 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - Forhandlingsprotokol, 04.03.1893.
 - 41 Ibid, Forhandlingsprotokol 14.03.1893
 - 42 Ibid, Love vedtaget 1893.
 - 43 Ibid, Manuskript til 50 års jubilæumstale, 30.05.1939.
 - 44 Ibid, Regnskabsbøger 1912-1920.
 - 45 Ibid, Forhandlingsprotokol 10.10.1897.
 - 46 *Fredericia Dagblad*, 22.02.1893
 - 47 Ibid, 12.07.1892.
 - 48 Ibid.
 - 49 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - forhandlingsprotokol, 06.11.1894 samt 18.03. 1895.
 - 50 *Fredericia Dagblad*, 26.07.1895.
 - 51 Ibid.
 - 52 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - forhandlingsprotokol, 05.05.1897.
 - 53 *Fredericia Dagblad* 14.06.1897
 - 54 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - Forhandlingsprotokol, 29.12.1889.
 - 55 Ibid, Forhandlingsprotokol, 28.10.1891.
 - 56 Ibid, Forhandlingsprotokol 1889-1920 samt Regnskabsbøger 1912-1920.
 - 57 Hansen 2018.
 - 58 Johnsen 2019, s. 38f.
 - 59 *Fredericia Dagblad* 22.02.1893.
 - 60 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - Love fra 1893.
 - 61 Fink 1999, I, s. 307f.; Johnsen 2019, s. 28f.; Hansen 2009, s. 204ff.
 - 62 Hansen 1994.
 - 63 *Fredericia Dagblad* 05.07.1899.
 - 64 Ibid, 31.01.1899.
 - 65 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - forhandlingsprotokol, 07.01.1899.
 - 66 *Fredericia Dagblad* 31.01.1899.
 - 67 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - forhandlingsprotokol, 28.01.1899.
 - 68 Ibid, Forhandlingsprotokol, 13.09.1899.
 - 69 Ibid, Forhandlingsprotokol, 30.01.1900.
 - 70 *Fredericia Dagblad* 31.01.1900.
 - 71 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - forhandlingsprotokol, 11.03.1900.
 - 72 *Fredericia Dagblad* 29.01.1901.
 - 73 Fink 1999, I, s. 307ff.; Johnsen 2019, s. 28f.
 - 74 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - forhandlingsprotokol, 05.02.1906.
 - 75 Barløse 1981, s. 214, 262.
 - 76 Hansen 2009, s. 152, s. 200ff.
 - 77 *Fredericia Dagblad* 26.01.1904.
 - 78 Ibid, 26.01.1912; *Elbobladet* 12.04.1989.
 - 79 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn - forhandlingsprotokol, 28.05.1906.

- 80 Fink 1999, II, s. 308ff.; Johnsen 2019, s. 39ff.
- 81 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn – forhandlingsprotokol, 15.09.1916.
- 82 Hamming 1988, s. 48f.
- 83 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn – forhandlingsprotokol, 01.10.1917.
- 84 Ibid, Regnskabsbøger 1912-1920.
- 85 Rasmussen 2006, s. 203, 219-221.
- 86 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn – tale til foreningens 50-års jubilæum i 1939; *Fredericia Dagblad* 23., 25. og 27. august 1919.
- 87 *Fredericia Avis* 23.01.1920.
- 88 Johnsen 2019, s. 43f.
- 89 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn – forhandlingsprotokol, 08.02.1919 og 10.02.1919.
- 90 Johnsen 2019, s. 43f.
- 91 Ibid, s. 45.
- 92 Ibid, s. 11.

Zusammenfassung

Der Artikel deckt die Beweggründe zur Gründung der „Sønderjydske Forening for Fredericia og Omegn“ im Jahr 1889 auf und dokumentiert dessen Hilfe für die Dänisch gesinnte Bevölkerung südlich der Grenze, die nach 1864 preußischer Herrschaft unterlag. Die Untersuchung der Verhandlungsprotokolle und Rechenschaftsberichte des Vereins sowie lokaler Zeitungen zeigt, auf welche Weise die Vereinsmitglieder das Interesse für die schleswigsche Sache vor Ort gefördert und für die weiterhin bestehende Beziehungen zu Dänemark gearbeitet haben.

In der Untersuchung wird dokumentiert, dass sich die Aktivitäten des Vereins allmählich geändert haben, als sich der politische Kampf für die Dänisch Gesinnten aufgrund der zunehmend aggressiven Germanisierungspolitik der preußischen Behörden seit 1898 verschärft hatte. Aufgrund dieser deutschen Politik wuchs die Sympathie für die Dänisch Gesinnten südlich der Grenze. Der dadurch stärkere Fokus auf Politik innerhalb des Vereins führte zu einer stetig wachsenden Mitglieder­schar, die den politischen Kampf unterstützte und Bedürftigen vor Ort half. Darüber hinaus hielt der Verein bis zu den beiden Abstimmungen und der neuen Grenzziehung von 1920 Kontakt zu der Dänisch gesinnten Bevölkerung südlich der noch existierenden Grenze.

Der Beitrag über die „Sønderjydske Forening for Fredericia og Omegn“ vermittelt in seiner quellennahen und mikrohistorischen Analyse einen Eindruck davon, wie das Interesse für die nordschleswigsche Angelegenheit in Dänemark in den 1880er Jahren erst geweckt und bis zur Grenzziehung von 1920 anschließend weiter ausgebaut worden ist.

Pligt, tvang og tilhørsforhold

Pligtforståelse og selvopfattelse blandt dansksindede krigsdeltagere, 1914-1918.

AF STEFFEN LIND CHRISTENSEN

I eftertidens fortællinger om nordslesvigernes deltagelse i 1. verdenskrig nævnes ofte et tvangsaspekt, idet soldater fra det danske mindretal i Nordslesvig måtte kæmpe for den statsmagt, som undertrykte deres nationalitet. Der peges også på, at mange havde håb om tysk nederlag i krigen, men ikke desto mindre opfyldte langt de fleste dansksindede deres pligt, ligesom de samlet set udgjorde pålidelige soldater i den tyske hær. Hvordan forklarer man dette paradoks? Hvordan opfattede dansksindede soldater krigspligten i samtiden, og hvordan kunne den forliges med deres egne selvopfattelser og tilhørsforhold? Disse spørgsmål søger denne artikel at give svar på.¹

Indledning

Da 1. verdenskrig i august 1914 stod til at sætte Europa i brand, mobiliserede flere af Europas stormagter deres militære styrker på baggrund af en almindelig værnepligt. Dette muliggjorde opstillingen af millioenhære i et hidtil uset omfang, men for den menige soldat fulgte der også et flertydigt forhold med: Den tyske hærs værnepligtige soldater var på den ene side kejserlige undersåtter, underlagt en streng militær disciplin, men på den anden side åbnede opfyldelsen af pligten for påberåbelse af borgerskabsrettigheder.² I den forbindelse er det relevant at undersøge, hvordan en minoritetsgruppe som den danske i Nordslesvig kunne opfatte en værnepligtig krigsdeltagelse.

Ved krigsudbruddet var udmeldingen fra mindretallets politiske leder, H.P. Hanssen, helt utvetydig: "[...] ligeså energisk, som de danske nordslesvigere har krævet deres statsborgerlige rettigheder respekterede, ligeså samvittighedsfuldt vil de opfylde deres statsborgerlige pligter i disse alvorlige tider."³ Tilsvarende tydelig var befolkningens støtte til denne linje, da samtlige militærpligtige nordslesvigere, så vidt vides, adlød indkaldelsesordren i krigens første fem måneder. Over de næste år blev opbakningen dog mindre entydig, og som krigen skred frem, flygtede anslået 2.500 krigspligtige over grænsen til Danmark. Nøgternt set var nordslesvigsk faneflugt således ikke et udbredt fænomen, men